

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה ו: קידוש במקום סעודה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ו: קידוש במקום סעודה

רקע

למדנו בסוגיה הקודמת על הקשר בין קידוש למצות עונג שבת. סוגייתנו העוסקת בדין קידוש במקום סעודה, מהוה ראייה נוספת לקשר זה.

מקורות

- א. גמ' ק: -קא. "אותם בני אדם שקידשו... כקולי דרב לא הוה עביד"
- ב. רשב"ם ד"ה אף ידי קידוש לא יצאו
- ג. תוס' ד"ה ידי קידוש, אבל, טעימו
- רי"ף יט: -כ. "ואותן בני אדם שקדשו בבית הכנסת... קדוש אלא במקום סעודה וכן הלכה"
- ר"ן ד"ה סבור, ושמעינן
- שלטי הגבורים כ. אות א
- רא"ש סי' ה
- ד. תוס' ק. ד"ה רבי
- ר"ן כ: ד"ה כוס, "כוס ראשון מברך עליו... מקום סעודה מיקרי"
- ה. רמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"ח
- ו. שו"ע סי' רעג, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

ואזדא שמואל לטעמיה, דאמר שמואל: אין קידוש אלא במקום סעודה. [גמ' קא.]

נחלקו האמוראים אם חייבים לקדש במקום סעודה, שמואל סובר שאין קידוש אלא במקום סעודה, ורב סובר שניתן לקדש אף שלא במקום סעודה. הרי"ף [כ.] לומד את החיוב לקדש במקום סעודה מהפסוק "וקראת לשבת עונג" - במקום שקראת שם תהא עונג". הרא"ש [סי' ה] מביא פסוק זה ומנסחו ניסוח הפוך: "במקום עונג שם תהא קריאה"¹. הרשב"ם [קא. ד"ה אף ידי קידוש] מביא את הסבר הרי"ף ומביא הסבר נוסף: "סברא היא מדאיכבע קידוש על היין... מסתמא על היין שבשעת הסעודה הוקבע דחשיב" - יש לקדש על יין חשוב, ורק יין שנקבעת עליו סעודה הוא יין חשוב.

¹ עיין לקמן [בסוגיה הבאה עמ' 115] שרבי עקיבא איגר [סי' רעג סע' ה אות ז] מדייק מהרא"ש [סי' ה] שחיוב קידוש במקום סעודה מדאורייתא. כנראה שלדעתו הדרשה "במקום עונג שם תהא קריאה" היא דרשה גמורה אף שהפסוק מדברי קבלה.

לפי הסבר הרשב"ם חיוב קידוש במקום סעודה הוא מפני שחכמים תיקנו לקדש על יין חשוב, יין שקובעים עליו סעודה². לפי הסבר הרי"ף חכמים תיקנו קידוש במקום סעודה מפאת הקשר ההדוק בין מצות קידוש לבין מצות עונג שבת. הקשר בין מצות קידוש לבין מצות עונג שבת כפול, ובא לידי ביטוי בניסוחים השונים של הרי"ף ושל הרא"ש. ניסוחו של הרי"ף הוא "במקום שקראת שם תהא עונג" - הקידוש מגדיר את השבת כיום מכובד ומעונג, וחובה לממש הגדרה זו בכך שמענגים את השבת במקום הקידוש [לניסוח זה קידוש במקום סעודה הוא דין במצות קידוש, שהקידוש זקוק שהסעודה תהיה סמוכה לו]. ניסוח הרא"ש הוא "במקום עונג שם תהא קריאה" - במקום שמתענגים יש לקדש כדי להדגיש שההתענגות היא לשם שבת [לניסוח זה קידוש במקום סעודה הוא דין בסעודה, שהקידוש מגדיר אותה כסעודת שבת].

שלטי הגבורים [כ. אות א] מחבר את שני הדינים הללו ומחדש על פיהם דין למעשה. הוא סובר שבאכילת פירות לאחר הקידוש מקיימים דין קידוש במקום סעודה, אך צריכים לקדש קידושא רבה [ברכת "בורא פרי הגפן" בלבד] לפני סעודת שבת. אכילת פירות סמוך לקידוש מגדירה את השבת כיום מעונג ומכובד, וברכת "בורא פרי הגפן" לפני הסעודה מגדירה את הסעודה כסעודת שבת.

נפקא מינה בין הסבר הרי"ף והרא"ש לבין הסבר הרשב"ם היא מחלוקת הראשונים בהסבר שיטת רבי יוסי [קב]. שבני חבורה שהיו מסובין מבעוד יום אינם מפסיקים סעודתם אלא ממשיכים אותה בשבת ומקדשים לאחר הסעודה. הראשונים מקשים, כיצד יוצאים לשיטת רבי יוסי ידי חובת קידוש שהרי צריך לקדש במקום סעודה. הם מתרצים שני תירוצים: א. תוס' רי"ד [קב. ד"ה רבי יוסי] אומר שרבי יוסי אינו סובר את דין קידוש במקום סעודה. ב. תוס' [ק. ד"ה רבין ור"ן] [כ: ד"ה כוס] מפרשים שרבי יוסי סובר שניתן לצאת ידי קידוש במקום סעודה גם בסעודה שאכל לפני הקידוש, אך הם מביאים דין זה בשני ניסוחים שונים. תוס' אומרים: "דחשיב קידוש במקום סעודה כיון שמיד אחר הסעודה עושה קידוש ואותה סעודה עולה לו לסעודת שבת". הר"ן אומר: "ואף על פי שאינו אוכל כלל לאחר קידוש היום כיון שגמרו שם סעודתם מקום סעודה מיקרי". התוס' מדגישים שיוצאים ידי חובת קידוש במקום סעודה רק בסעודת שעולה לסעודת שבת, ואילו הר"ן משמיט נקודה זו ומשמע מדבריו שיוצאים ידי חובת קידוש במקום סעודה אף בסעודת חול. נראה להסביר שהתוס' מפרשים כרי"ף, ואילו הר"ן מפרש כרשב"ם, שצריך לקדש על יין חשוב ואף יין של סעודת חול נחשב יין חשוב.

בגדרי דין קידוש במקום סעודה נחלקו הראשונים בהגדרת "מקום", מחלוקת הנובעת משתי גרסאות שונות בגמ' [קא]. גרסת רש"י [ד"ה ממקום למקום] ורשב"ם [ד"ה ה"מ] היא: "סבור מינה הני מילי מבית לבית אבל ממקום למקום בחד ביתא לא, אמר להו רב ענן בר תחליפא: זימנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דשמואל ונחית מאיגרא לארעא והדר מקדש".

² לפי הסבר הרשב"ם היה מקום לומר שאם אדם קידש במקום סעודה וסעודתו התבטלה, אינו חוזר ומקדש שהרי קידש על יין שקבעו עליו סעודה וביטול הסעודה אינו מבטל את חשיבות היין. אולם מרב הונא שחזר וקידש פעם נוספת מוכח שאף במקרה זה חוזר ומקדש [עיין בר"ן [כ. ד"ה ושמעין] המרייק כן].

הר"ח והרי"ף [כ.] אינם גורסים "אבל ממקום למקום" אלא "אבל מפינה לפינה". לגרסתם היתה הוה אמינא ששינוי מקום הוא רק שינוי מבית לבית אך שינוי מפינה לפינה אינו שינוי מקום, וקא משמע לן שאין לקדש בפינה זו של החדר ולסעוד בפינה אחרת. לפי גרסת רש"י ורשב"ם מסקנת הגמ' היא שאין לקדש במקום זה ולסעוד במקום אחר. המונח "מקום" אינו מוגדר, אך הם מפרשים ש"מקום" הוא חדר, ואסור לקדש בחדר אחד ולסעוד בחדר אחר ומותר לקדש בפינה אחת ולסעוד בפינה אחרת באותו החדר. הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"ח] פוסק כשיטת רש"י ורשב"ם ש"אם קידש בזוית זו אוכל בזוית שניה"³.

הראשונים דנים אם זיקה בין מקום הקידוש לבין מקום הסעודה יכולה לחפות על המרחק ביניהם. הראשונים דנים על שני סוגים של זיקה בין מקום הקידוש לבין מקום הסעודה: א. ראייה - רואה ממקום הקידוש את מקום הסעודה. ב. מחשבה - מקדש במקום אחד על דעת לאכול את הסעודה במקום אחר. שתי הזיקות הללו שונות זו מזו. ראייה מגדירה את שני המקומות כמקום אחד [ולכן היא מוגבלת, כפי שיתבאר בהמשך], מחשבה אינה מגדירה את שני המקומות כמקום אחד, אלא מתירה לקדש למרות המרחק ביניהם.

דין ראיית מקום הקידוש מובא בראשונים בשתי רמות: א. הר"ן [כ. ד"ה סבור] אומר שאף שמפינה לפינה לא הוי מקום סעודה, אם רואה את מקום הקידוש - הוי קידוש במקום סעודה. ב. רב שר שלום [בטור סי' רעג] אומר שראיית מקום הקידוש מועילה אפילו מבית לחצר.

ניתן להבין שהר"ן אינו מודה לרב שר שלום שראייה מועילה אפילו מבית לחצר, ולדעתו היא מועילה רק בתוך הבית. רב שר שלום מבין שראייה מגדירה את גבולות המקום ואין משמעות למחיצות הפיזיות, ואילו הר"ן סובר שגבולות המקום נקבעים על פי שני תנאים: א. מחיצות [והתחום שמחוץ למחיצות הוא מקום אחר]. ב. ראייה [והתחום שאינו נראה הוא מקום אחר]. מסתבר שגם רב שר שלום מודה שגבולות המקום אינם נקבעים על פי כל טווח הראייה, והם מצטמצמים לתחום מסוים [תחום בעלות האדם, תחום פרטי של רבים אסור ללכת שם וכדו']⁴.

האפשרות שמחשבת האדם יכולה להגדיר את הקידוש כ"קידוש במקום סעודה" אף שהמקדש רחוק ממקום הסעודה, עולה מדברי הירושלמי. בירושלמי [ברכות פ"ו ה"ו] נאמר שמקדש במקום אחד על דעת לאכול במקום אחר שפיר דמי, ורק בנמלך צריך לחזור ולקדש. נראה ברור שדין הירושלמי אינו מחדש הגדרה בדין מקום אלא מחדש בדין קידוש במקום סעודה. לדעת הירושלמי קיום "וקראת לשבת ענג" מיועד לחבר את מצות קידוש עם מצות עונג שבת, וחיבור זה יכול להתבצע הן על ידי קישור גאוגרפי הן על ידי קישור הכרתי, כשהמקדש מחבר בדעתו את הקידוש עם הסעודה.

³ לקמן [עמ' 120-121] נדון ביחס בין שינוי מקום לדין קידוש במקום סעודה לבין שינוי מקום לדין ברכת הנהנין.

⁴ עיין פרי מגדים [אשל אברהם אות ג] המתיר אפילו מבית לבית, אך משנה ברורה [סק"ז] מביא את דברי דרך החיים שההיתר מבית לבית הוא רק כשאין שביל היחיד הקבוע בימות החמה ובימות הגשמים מפסיק ביניהם. למעשה הוא פוסק לסמוך על כך בשעת הדחק בלבד כי יש אחרונים שמחמירים אפילו בדיעבד.

מסוגייתנו משמע שהבבלי חולק על הירושלמי מכך שהגמ' מקשה על שיטת שמואל מדוע מקדשים בבית הכנסת, ומתרצת להוציא את האורחים ידי חובתם, ואם ניתן לקדש במקום אחד על דעת לאכול במקום אחר, אין מקום לשאלת הגמ'.

בראשונים שלוש דעות בהסבר היחס בין הירושלמי לבין הבבלי, ובפסק ההלכה: א. רב נסים גאון [מובא ברא"ש סי' ה] פוסק כירושלמי, שאם דעתו לאכול במקום אחר הוא כמקום סעודה [עיי' ברא"ש המביא הסבר כיצד הבבלי מתיישב עם פסק זה]. ב. הר"ן [כ. ד"ה סבור דוחה את דברי הירושלמי כיוון שהם סותרים את דברי הבבלי בסוגייתנו. ג. תוס' [ד"ה ידי קידוש] מאחדים את שני התלמודים: הירושלמי עוסק במקדש באיגרא וסועד בארעא - כשדעתו על כך בזמן הקידוש הוא מקום סעודה, הבבלי עוסק במקדש בבית זה וסועד בבית אחר - אין כאן קידוש במקום סעודה אפילו אם היתה דעתו על כך בזמן הקידוש.

הר"ן [שם] מקשה ששיטת התוס' אינה ברורה, אם דעת האדם משמעותית לדין קידוש במקום סעודה, הרי שעליה להועיל אף מבית לבית, ואם דעתו אינה משמעותית הרי שאין עליה להועיל אף ממקום למקום בבית אחד. נראה להסביר שהתוס' והר"ן חולקים בהבנת משמעות דעתו של האדם לדין קידוש במקום סעודה. הר"ן סובר שדעת האדם מחברת בין שני מקומות שונים ואין חילוק בין דעתו מבית לבית לדעתו ממקום למקום בבית אחד. תוס' סוברים שדעת האדם מגדירה שני מקומות כמקום אחד - והגדרה זו ניתן להחילה על שני חדרים בבית אחד, ולא ניתן להחילה על שני בתים המרוחקים זה מזה.

מחלוקת נוספת של הראשונים בגדרי קידוש במקום סעודה היא בהגדרת "סעודה". הראשונים דנים מהי הסעודה החייבת להאכל במקום הקידוש, אם חייבים לאכול פת או שכל טעימה מוגדרת סעודה לדין זה. התוס' [ד"ה טעימו] והרא"ש [סי' ה] אומרים על דברי רבה לתלמידיו "טעימו מידי", שכוונתו לטעימת לחם. הבית יוסף [סי' רעג סע' ה(ב) ד"ה כתבו הגאונים] מסתפק אם התוס' והרא"ש סוברים שלדין קידוש במקום סעודה רק סעודת לחם מוגדרת סעודה, או שההקפדה על טעימת לחם היא כדי לצאת ידי חובת סעודת שבת. בדברי תלמידי רבינו יונה [ברכות לו: ד"ה ברכת] מפורש שיוצאים ידי חובת קידוש במקום סעודה בסעודת פת בלבד.

הטור [סי' רעג] מביא את שיטת הגאונים: "הא דאמרינן אין קידוש אלא במקום סעודה אין צריך שיגמור שם כל סעודתו אלא אפילו אכל דבר מועט או שתה כוס יין שחייב עליו ברכה יצא ידי קידוש וגומר סעודתו במקום אחר, ודוקא שאכל לחם או שתה יין אבל אכל פירות לא". שיטת הגאונים היא שכיוון שחייב קידוש במקום סעודה הוא לחבר בין הקידוש לבין מצות עונג שבת, ניתן לקיים את החובה אף בשתיית יין⁵ ולא דוקא בסעודת פת. המגן אברהם [סקי"א] מוסיף שאם כוס יין מוגדרת סעודה, כל שכן שחמשת מיני דגן מוגדרים

⁵ הב"ח [סי' רעג אות ג ד"ה כתב] מביא שתי דעות לגבי כמות היין שצריך לשתות: דעה אחת שלקידוש די במלוא לוגמיו, וכדי לצאת ידי חובת קידוש במקום סעודה צריך לשתות רביעית, ודעה שנייה שלקידוש במקום סעודה יש לשתות רביעית נוסף למלוא לוגמיו של קידוש. הב"ח כותב שהדעה השנייה היא העיקרית.

סעודה. שלטי הגבורים [כ. אות א] מרחיק לכת יותר, ולדעתו אפילו אכילת פירות מוגדרת סעודה כיוון "שכל סעודת שבת חשובה היא ואפילו סעודת עראי סעודת קבע היא נחשבת בשבת".

סיכום

מצות קידוש היא מצות עשה מהתורה, וחכמים הוסיפו למצוה מהתורה שתי הלכות מדרבנן: א. לכפול את הקידוש, קידוש בתפילה כדי לקדש השבת כיום מנוחה, וקידוש על הכוס כדי לקדש השבת כיום מעונג. ב. הקידוש על הכוס חייב להיות במקום סעודה.⁶

החשוב לקדש במקום סעודה מדגיש את הקשר בין מצות קידוש לבין מצות עונג שבת, ויש לקשר זה משמעות כפולה: אכילת הסעודה סמוך לקידוש מבטאת שהקידוש קידש את השבת כיום מעונג, והקידוש לפני הסעודה מגדיר את הסעודה כסעודת שבת.

נחלקו הראשונים בהגדרת מקום ובהגדרת סעודה. הרמב"ם סובר שכל החדר מוגדר כמקום אחד וניתן לקדש בפינה זו ולאכול בפינה אחרת, והרי"ף סובר שאין לקדש מפינה לפינה באותו חדר.

כמו כן נחלקו הראשונים אם ניתן לקדש כשרואה ממקום הקידוש את מקום הסעודה, וכן כשחושב בשעת הקידוש לסעוד במקום אחר. רב שר שלום ור"ן סוברים שאם רואה ממקום הקידוש את מקום הסעודה שני המקומות מוגדרים מקום אחד, רב נסים גאון סובר שניתן לקדש במקום אחד על דעת לסעוד במקום אחר, ולדעת התוס' ניתן לעשות זאת רק מאיגרא לארעא [כלומר, באותו בית].

נחלקו הראשונים בהגדרת סעודה, תלמידי רבינו יונה סוברים שרק סעודת פת מוגדרת סעודה, והגאונים סוברים שאף שתיית יין מוגדרת סעודה לדין קידוש במקום סעודה.

הלכה

השו"ע [סי' רעג סע' א] פוסק כשמואל שאין קידוש אלא במקום סעודה, והוא מאריך בהגדרת "מקום" ובהגדרת "סעודה".

לגבי הגדרת מקום הסעודה פוסק השו"ע [סע' א] שמפינה לפינה הוי מקום סעודה. המגן אברהם [סק"א] מדייק מלשון השו"ע שלכתחילה לא יעקור אף מפינה לפינה⁷, והמשנה ברורה [סק"ג] פוסק שאם היתה דעתו בעת שקידש לאכול בפינה אחרת - מותר לכתחילה.

לגבי רואה מקומו מביא השו"ע [שם] יש אומרים שכל שרואה מקומו, אפילו מבית לחצר, אינו צריך לחזור ולקדש. משנה ברורה [סק"ז] פוסק שאין לסמוך על דעה זו אלא לעניין דיעבד בשעת הדחק.

לגבי מקדש בחדר אחד על דעת לסעוד בחדר אחר, מביא השו"ע [שם] יש אומרים שאם קידש במקום אחד על דעת לאכול במקום אחר, ושני המקומות בבית אחד, שפיר דמי.

⁶ ההבנה ששתי הלכות אלו מדרבנן היא ההבנה המקובלת אך אינה מוסכמת. לגבי ההלכה הראשונה עיין לקמן [סוגיה מג עמ' 169], ולגבי ההלכה השנייה עיין לעיל [עמ' 107 הע' 1] לקמן [עמ' 115].

⁷ רבי עקיבא איגר [אות א] והגר"א [אות ב] דוחים את דיוקן.

הרמ"א פוסק כדעה זו, אך הביאור הלכה [ד"ה וכן עיקר] פוסק שלכתחילה אין לסמוך עליה אלא אם כן רואה מקומו.

לגבי הגדרת סעודה, השו"ע [סע' ה] פוסק שאכילת לחם ושתיית יין נחשבות סעודה לדין "קידוש במקום סעודה". הרמ"א אומר שיש נחשב כסעודה אם שותה רביעית, והמשנה ברורה [סקכ"ז] מביא בשם הלבוש, שצריך לשתות רביעית נוסף לכוס הקידוש. הוא מכריע [בשער הציון אות כט] שבקידוש ביום ניתן לסמוך על המקילים. המגן אברהם [סקי"א] פוסק שגם מיני מזונות נחשבים סעודה. משנה ברורה [ס"ק כה] פוסק שניתן לסמוך על הדעה ששתיית יין נחשבת סעודה רק בשעת הדחק. הגר"א [מעשה רב אות קכא, מובא בביאור הלכה ד"ה כתבו הגאונים] הקפיד לקדש במקום סעודת פת בלבד.